

MAKÂMÂT ve EDEBİYAT HEMEDÂNÎ'NİN “EL-MAKÂMETÜ'L-MEDİRİYYE”Sİ

Fedwa Malti-DOUGLAS(*)
Çev. Ömer KARA(**)

ÖZ

Bedü'z-Zamân el-Hemedânî'nin (ö. 398/1008) Makâmât, veya meclisler (mecâlis) adlı eseri, klasik Arap edebiyatının şaheserlerinden birini temsil etmektedir. Hemedânî'nin Makâmât'ına bilimsel yaklaşımların çoğu, onun orijini sorununa hasredilmiştir. Bilim adamları, aynı zamanda, bu makâmelerin bazısının edebî bir câzibeye sahip olduğu gerçeğini kaydetmekte; ne var ki bu câzibenin tam tabiatını araştırmamaktadırlar. Bu itibarla, en sık bir şekilde seçilen makâmelerden biri de, “el-Makâmetü'l-Medîriyye”dir. Bu makâme, derleme açısından öteki bir çok makâmeden önemli noktalarda farklılık arz etmektedir. Bu çalışma, söz konusu meselelerin birbiriyle ilintili olduğunu gösterecektir. el-Makâmetü'l-Medîriyye'nin câzibesinin tahlili, bu özel parçanın öteki makâmelerle ilişkisini araştırmak suretiyle Hemedânî'nin metninde makâmeler mecmuasındaki pozisyonunun değerini ortaya koyacaktır. İlâveten câzibe ve metinsel ilişki problemleri, seleflerinin problemleriyle ilintilidir; çünkü bu makâmenin bir çok câzibesi, daha önce var olan edebî rollerin, tekniklerin ve durumların yaratıcı kullanımından ortaya çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: Makâme, Makâmât, el-Makâmetü'l-Medîriyye, el-Hemedânî, Harîrî, Tenûhî, Edebiyat

ABSTRACT

MAQÂMÂT AND ADAB

“AL-MAQÂMA AL-MADİRİYYE” OF AL-HAMADHÂNÎ

The *Maqâmât*, or Assemblies, of Badi'az-Zamân al-Hamadhânî (d. 398/1008) represents one of the masterpieces of classical Arabic literature. Much of the scholarly attention paid to the *Maqâmât* of al-Hamadhânî has been devoted to the question of origin. Scholars have noted that some of these

* Teksas Üniversitesi, Austin.

** YYÜ. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. (e-mail: omerkara-erzurumi@hotmail.com)

maqâmas possess literary appeal, yet did not investigate the exact nature of this appeal. In this regard, one of the *maqâmas*, most frequently signaled out, has been “*al-Maqâma al-Madîriyya*.” This *maqâma* differs in important ways from most of the others in the collection. This study demonstrates the differences and similarities. An analysis of the appeal of “*al-Maqâma al-Madîriyya*” leads to an assessment of its position in the corpus of *maqâmât* in the text of al-Hamadhânî, thus investigating the relationship of this particular piece with other *maqâmas*. In addition, the questions of appeal and textual relationship are connected to the question of progenitors, since much of the appeal of this *maqâma* is derived from the creative use of preexisting literary roles, techniques and situations.

Keywords: Maqâme, maqâmât, el-maqâmât al-madîriyya, al-Hamadhânî, Harîrî, Tanûhî, Adab.

Giriş

Bedü’z-Zamân el-Hemedânî’nin (ö. 398/1008) *Makâmât*’ı veya Meclisleri,¹ kuşkusuz, klasik Arap Edebiyatının şaheserlerinden birini temsil etmektedir. Bilindiği üzere, *Makâmât*, bir metin olarak, çoğu Îsâ b. Hişâm tarafından kafiyeli bir düzyazıyla/seciyle anlatılan Ebu’l-Feth el-İskenderî isimli düzenbâz bir kahramanla ilgili serüvenler koleksiyonudur.

Hemedânî’nin *Makâmât*’ına gösterilen bilimsel önemin büyük bir kısmı, onun orijini problemine hasredilmiştir. Bedü’z-Zamân *makâmât* türünün mucidi midir? Hatta bazı bilim adamları, bu *makâmelerin* bazısının edebî bir câzibeye sahip olduğu gerçeğini kaydetmekte; ne var ki bu câzibenin tam tabiatını araştırmamaktadırlar. Bu itibarla, en sık seçilen *makâmelerden* biri, “*el-Makâmetü’l-Medîriyye*”dir. Bununla birlikte, Hemedânî’nin *Makâmât*’ını her bir okuyuş, onun derleme açısından öteki bir çok *makâmeden* önemli noktalarda farklılık arzettiğini gösterecektir. Bu farklılık, peşisıra, el-Hemedânî’nin mecmuasındaki bu *makâmenin* ötekilerle ilişkisinin tabiatı sorununu gündeme getirecektir.

Bu çalışmanın gayesi, bu tür problemlerin gerçekte birbiriyle ilintili olduğunu göstermek olacaktır. *el-Makâmetü’l-Medîriyye*’nin câzibesinin tahlili, bu özel parçanın öteki makalelerle ilişkisini araştırmak suretiyle Hemedânî’nin metninde *makâmeler* mecmuasındaki pozisyonunun değerini bize sunacaktır. İlaveten câzibenin ve metinsel ilişki problemlerinin, seleflerinin problemleriyle ilintili olduğunu gösterecektir; çünkü bu *makâmenin* bir çok câzibesi, daha

1 el-Hemedânî, Bedü’z-Zamân, *el-Makâmât*, tahk. Muhammed Abduh, Daru’l-Meşrik, Beyrut, 1968.

önce var olan edebî rollerin, tekniklerin ve durumların yaratıcı kullanımından ortaya çıkmaktadır.

Makâmât, muhtemelen bütün ortaçağ Arap düzyazı türlerinin en sınırlı ve belirgin bir türüdür. Bunların Hemedânî tarafından tamamen yoktan varedilişi, hem ortaçağ, hem de modern edebiyat eleştirmelerin ilgisini uzun zaman cezbetmiştir.

Bu problemin en son titiz bir tartışması, A. F. L., Beeston'un "The Genesis of the Maqâmât Genre"sinde bulunabilir.² Bu çalışma, kendi içinde iki ana noktayı içermektedir. Birincisi, Zeki Mübârek'in 'İbn Düreyd'in (ö. 321/933) *makâmât* türünün mucidi olduğu' şeklindeki tezinin çürütülmesidir. –Makalenin büyük bir kısmının kendisine adandığı- ikinci nokta ise, et-Tenûhî'nin (ö. 384/994) el-Ferec ba'de's-Şiddet adlı eserindeki hikâyelerin, *makâmenin* en önemli edebî seleflerini teşkil ettiği iddiasıdır. Her iki nokta da, müstakil olarak incelenecek düzeyde bir öneme sahiptir.

Bu iki noktadan birincisini tartışırken, Beeston, Hemedânî'nin söz konusu türün mucidi olduğu sorunu çerçevesinde Zeki Mübârek ile Mustafa Sâdık er-Râfî'î arasındaki sert tartışmaya işaret etmektedir.³ Zeki Mübârek, 1930'da *el-Muktatafta*, Harîrî'nin kendisinin daha sonraki bir *makâmât* koleksiyonuna yazdığı önsözünde ifade ettiği ve genellikle bugüne kadar bu şekilde kabul edildiği gibi, el-Hemedânî'nin *makâmât* türünün ilk mucidi olmadığı keşfini ilan etmiştir. Mübârek, tezini el-Husrî'nin (ö. 413/1022) *Zehru'l-Âdâb* adlı eserindeki bir pasaja dayandırmıştır. Bu eserde Husrî, İbn Düreyd'in bizzat kendisinin icat ettiği (*istenbatahâ min yenâbi'i sadrih v'estenhabahâ min me'âdini fikrih*) ve alışılmamış bir dille sunduğu kırk hikâyeyi kompoze ettiğini yazmıştır. el-Husrî'ye göre bu, İbn Düreyd'in hikâyelerine *Makâmât* ıyla karşılık verme konusunda Bedü'z-Zamân'ı tahrir etmiştir.⁴

2 Beeston, A. F. L., "The Genesis of the Maqâmât Genre", *Journal of Arabic Literature*, II, 1971, s. 1-12. Bu çalışmadaki bu türün icadında Hemedânî'nin hocası İbn Faris'e (ö. 390) itimat eden Corci Zeydan'ın görüşüne benzer tezleri temelsiz olarak değerlendirmiyoruz. Muhammed Rüşdi Hasan'ın işaret ettiği gibi, tüm bunlar için bir kanıt bulunmamaktadır. Bkz. Zeydân, Corci, *Kitabü Edebi'l-Luğati'l-Arabiyye*, Matbaatü'l-Hilal, Kahire, 1930, II, s. 275-276, 309; Hasan, Muhammed Rüşdi, *Eserü'l-Makâme fi Neş'eti'l-Kıssati'l-Mısıriyyeti'l-Hadise*, el-Heyetü'l-Mısıriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, Kahire, 1974, s. 13.

3 Beeston, "Genesis", s. 1.

4 Mübârek, Zeki, "İslâhu Hatain Kadîmin merret aleyhi Kurûn fi Neş'eti'l-Makâmât", *el-Muktataf*, Nisan, 1930, s. 418-420; Mübârek, Zeki, "Ehâdisu İbn Düreyd", *el-Muktataf*, Mayıs, 1930, s. 561-564; el-Husrî, Ebû İshak el-Kayravânî *Zehru'l-Âdâb ve Semeru'l-Elbâb*, tahk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Daru'l-Cil, Beyrut, 1977, I, s. 305-306. Husrî'nin ölüm tarihi için iki tarih mevcuttur: 413 ve 453. 413 tarihi, *Encyclopaedia of Islam* (ikinci basım) ve Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin*, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Dimeşk, 1957, I, s. 64 tarafından tercih edilen tarihtir.

Husrî'nin bu pasajının temelde üç ayrı ve potansiyel olarak bağımsız ifadeyi kapsadığına dikkat çekerek başlarsak, söz konusu problemleri ve farklı eleştirmenlerin pozisyonlarını izlemek daha kolay olacaktır: 1) İbn Düreyd tarafından alışılmamış bir dille yazılmış olan hikâyelerin varlığı; 2) İbn Düreyd'in bu hikâyeleri bizzat kendisinin icat ettiği; ve 3) Bu hikâyelerin, el-Hemedânî'yi kendi *Makâmât*'ını yazmaya kışkırttığı.

Taha Hüseyin'in teklifi üzerine, Zeki Mübârek, bu hikâyeleri el-Kâlî'nin (ö. 356/967) el-Emâlî'sinde araştırmış, sonra ilgili hikâyelerin el-Emâlî'de İbn Düreyd'e nispet edildiğini bulması; bu hikâyelerin söz konusu hikâyeler olduğunu kabul etmesi üzerine, Mübârek, İbn Düreyd'in gerçekten bu türün mucidi (mübdi') olduğu sonucuna varmıştır.⁵

Zeki Mübârek'e cevabında, Muhammed Sâdık er-Râfi'î, bu "keşf" in önemini küçümsemiştir. O, başka şeyler yanında, Husrî'nin söz konusu pasajının aynı zamanda eş-Şerîşî (ö. 619/1222) tarafından iktibas edildiğini; Harîrî'nin, el-Hemedânî'nin *makâmât* türünün mucidi olduğu sözündeki gayesinin ve bu bilginin çok farklı zamanlarda tartışıldığını kaydetmektedir.⁶ Mübârek'in tezinin orijinalliği konusu bir yana, burada en azından onun bu durumu ciddi bir şekilde abarttığı şeklinde bir sorun vardır. Hem Râfi'î'nin hem de Beeston'un işaret ettiği gibi, Husrî'nin pasajı, gerçekte İbn Düreyd'in *makâmât* türünün mucidi olduğunu öne sürmediği gibi, el-Harîrî'nin ifadesiyle de çelişmemektedir.⁷ Gerçekte eş-Şerîşî'nin bizzat kendisi, Harîrî'nin pozisyonuyla çeliştirmesini öne sürmeksizin ve daha açığı ise bir türü icat etme ile ondan ilhâm alma arasındaki farkın farkında olarak Husrî'den pasajı nakletmiştir. Esasen burada iki konu mevcuttur: İbn Düreyd'in *makâmât* türünü icad edip etmediği ve onun hikâyelerinin hem edebî seleflerine çok yakın olup olmaması, hem de Hemedânî'nin *Makâmât*'ına ilhâm olup olmaması. Birinci tezin devre dışı bırakılması, ikincisinin hâlâ ayakta durmasını sağlamaktadır. Gerçekten, Muhammed Rüşdî Hasan ve Şevkî Dayf, hali hazırda el-Emâlî'de bulunan İbn Düreyd'in hikâyelerinin el-Hemedânî'ye ilhâm verdiği meselesini kabul etmişlerdir.⁸ Bununla birlikte, bu pozisyonun değerini en uygun bir şekilde

5 Mübârek, "Islâhu'l-Hata", s. 418-420.

6 er-Râfi'î, Muhammed Sâdık, "Hataün fi Islâhi'l-Hata", *el-Muktataf*, Mayıs, 1930, s. 588-590; eş-Şerîşî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdülmü'min el-Kaysî, *Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî*, tahk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, el-Müessesetü'l-Arabiyyeti'l-Hadise Kahire, 1969, I, s. 24.

7 Beeston'un değerlendirmelerini yargılayacak olursak, o, el-Husrî'ye değil; sadece Zeki Mübârek ve er-Râfi'î'nin makalelerine müracaat etmiştir.

8 Hasan, *Eseru'l-Makâme*, s. 10 vd.; Dayf, Şevkî, *el-Makâme*, Daru'l-Me'arif, Kahire, 1980, s. 20.

ortaya koymak için, el-Emâlî'deki hikâyelerin Husrî'nin ifadeleriyle ilişkisini test etmek durumundayız.

İbn Düreyd'in hikâyeleri müstakil bir mecmuada mevcut olmadığı için, el-Kâlî'nin el-Emâlî'sinde İbn Düreyd'in otoritesine dayanarak nakledilen hikâyelerin, Husrî tarafından ona nisbet edildiği genellikle kabul edilmektedir. Zeki Mübârek'in kaydettiği gibi, el-Emâlî'de İbn Düreyd tarafından nakledilen hikâyelerin sayısı, Husrî tarafından zikredilenlerin sayısını aşmaktadır.⁹ Bu durumda sorun, Husrî'nin işaret ettiği hikâyelerin hangileri olduğudur. el-Kâlî'nin metninin testinden ortaya çıkan şey, İbn Düreyd tarafından nakledilen hikâyelerin çalışmanın her tarafına yayılmış olmasıdır. Diğer bir deyimle, bu hikâyeler, el-Kâlî'yle uyumlu bir bütün olarak değil; metninin içeriğini oluşturacak şekilde yerleştirdiği bağımsız uniteler olarak sunulmuşlardır. Dahası, bu metinlerin bir kısmı, Husrî'nin işaret ettiği şekilde olağandışı bir dili; kafiyeli düz yazı/ seci formunu ihtiva ederken, tüm metinler için aynı şey geçerli değildir.¹⁰

Bunlardan ötürü, bu metnin zahirine bakarak, bu hikâyelerin Husrî tarafından işaret edilen metinler olduğuna emin olmamız için bir yol gözükmemektedir. Husrî'nin ikinci noktasını dikkate aldığımızda, bu, ilgili hikâyelerin İbn Düreyd'in bizzat kendisinin bir icadı olduğu şeklinde daha büyük bir şüpheyi ortaya çıkmaktadır. Gerçekten, el-Emâlî'de İbn Düreyd'e nispet edilen hikâyelerin hiç biri, sadece İbn Düreyd'e nispet edilmemektedir. Yani, İbn Düreyd, sadece zincirdeki en son ravidir. Bu ise, el-Emâlî'de sunuldukları şekliyle ravi zincirlerini kabul edersek, bu durumda bu hikâyelerden hiç birinin İbn Düreyd'in orijinal icadı olmadığı anlamına gelecektir. Mübârek, ravi zincirinin, İbn Düreyd'in düzmece bir icadı olduğunu iddia ederek bu problemi ele almakta; buna kanıt olarak da, listelenen otoritelerin tanınmayan şahıslar (nâsun mechûlun) olduğunu ifade etmektedir.¹¹ Hikâyelere yanlışlık nispeti, ortaça Arap yazarları için bütünüyle işitilmeyen bir olay değildir. el-Câhız (ö. 255/868-869), diğerleri arasında, açık bir şekilde bunu yapmaktadır.¹² Ancak hayalî/uydurma otoriteler zincirinin yaratılması, daha olağanüstü ve –herhalükarda– müstasna bir durum sayılabilir. Bu hikâyelerde durumun bu şekilde olduğuna inanmamız için herhangi bir sebebe sahip miyiz? İbn Düreyd'in

9 Mübârek, “Ehâdisü İbn Düreyd”, s. 562-563.

10 el-Kâlî, Ebû Ali, *el-Emâlî*, el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitab, Kahire, 1975. Örnek olarak bkz. v. I, s. 32, 36, 37, 54, 55, 61, 169, 315; v. II, 301-302, 345, 346.

11 Mübârek, “Ehâdisü İbn Düreyd”, s. 563.

12 Bu durum, Kitabü'l-Buhalâ'daki risalelerde açıkça görülen bir durumdur. Bkz. Malti-Douglas, Fedwa, *Structures of Avarice: The Buhalâ' in Medieval Arabic Literature*, E. J. Brill, Leiden, (yayımda), bölüm III.

otoriteleri meçhul şahıslar mı? Bunun tam aksine, hikâyelerin büyük bir çoğunluğu, kendisi Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869), Ebû Amr eş-Şeybânî (ö. 205/820), Ebû Amr b. el-Alâ (ö. 154/770), Ebû Ubeyde (ö. 209/824-5), İbn Kelbî (ö. 204/819 veya 821) ve benzeri meşhur luğatçı ve dilcilerden bir çoğunun otoritesiyle nakleden Abdurrahman b. Abdullah'ın otoritesine binâen nakledilmişlerdir.¹³

Bu yüzden, bu rivayet zincirleri hakkında şüphe etmek için bir sebep yoktur; ya bunlar, söz konusu hikâyeler değildir ya da el-Husrî, bunların İbn Düreyd'in icadı olduğu konusunda ya da tüm hikâye hakkında hata yapmıştır. Bu son durum (yani tüm hikâye hakkında hata yapmış olması), bu bilgi için Husrî'nin dışında bir kaynağın olmadığını; İbn Düreyd'in çalışmaları arasında bu tür orijinal hikâyelerin bulunmadığını temelde kabul eden Râfi'î tarafından benimsenmiştir.¹⁴ el-Husrî'nin hata yapmış olması muhtemel olmakla birlikte, bu döneme ait eserlerden elde ettiğimiz bilgilerin eksik olması ve Husrî'nin bizzat kendisini el-Hemedânî'nin *Makâmât*'inin hatırı sayılı bir taraftarı göstermesi göz önünde tutulursa bu, muhtemel gözükmemektedir.¹⁵ Tam bir dürüstlikle, el-Hemedânî'nin *Makâmât*'inin, artık açık bir şekilde elimizde mevcut olan İbn Düreyd'e ait bir dizi hikâyeden ilhâm aldığı konusunda hatırı sayılır bir ihtimal bulunduğu sonucuna varmak durumundayız. Bununla beraber, ne yazık ki, bu hikâyelere sahip olmadığımız için (veya sahip olduğumuz hikâyelerin söz konusu hikâyeler olup olmadığını bilme konusunda bir çözüme sahip olmamamızdan dolayı), bu hikâyelerin, bu türün öteki edebî seleflerinden *makâmât*'a daha yakın olup olmadığını saptamak için bunların edebî özelliklerini *makâmât* ile karşılaştırma imkanına sahip olamıyoruz. Sadece bunların etkin kışkırtıcı-ilhâm verici olduklarına dair Husrî'nin ifadesine sahibiz.

Bu, bizi A. F. L. Beeston tarafından yazılan makaleye yönlendirmektedir. Bu İngiliz bilim adamı, daha önce gördüğümüz gibi, fazla yaygaraya fırsat vermeksizin Mübârek'in tezini reddetmekte; bu türün ortaya çıkarılmasında alternatif bir ilhâm kaynağını; Tenûhî'nin eserini önermektedir. Bu son şahsın çalışması, el-Ferec bade's-Şidde, Beeston'a göre, "ifade uslûbu bir yana, kolayca Bedü'z-Zamân'ın *Makâmât*'ından biri gibi tasvir edilebilecek birden fazla hikâyeyi içermektedir."¹⁶ Beeston, Tenûhî'nin hikâye koleksiyonundaki

13 Örnek olarak bkz. el-Kâlî, *el-Emâlî*, I, s. 38, 57, 169, 315; II, s. 180, 301.

14 er-Râfi'î, "Hata", s. 589.

15 el-Husrî, *Zehru'l-Âdâb*'ında, bu tip bir çalışma için olağandışı bir sayıda bu *makâmeleri* içermektedir.

16 Beeston, "Genesis", s. 2.

özel bir hikâyeyi ayırmaktadır ki, ona göre bu, Hemedânî'de “tipik bir şekilde ortaya çıkan özelliklerden bir kısmını gösteren ceninle ilgili bir *makâmeyi*” temsil etmektedir.¹⁷ Söz konusu hikâye, “Kıssatu Hâ'iki'l-Kelâm”dır (Kelâm dokumacının hikâyesi).¹⁸ Beeston'a göre, bu hikâye ile *makâmeler* arasındaki benzerlikler, birkaç alanda kendini göstermektedir. Bunlardan birincisi, paçavralar içindeki bir adamın, yine de, “bir zeka ve belâğat mucizesine” dönüşen ve sonunda “olduğundan başka bir şekilde olabilmeyi kanıtlayan” biri olarak sunumuyla ilgilidir.¹⁹ Beeston, aynı zamanda, Tenûhî'nin hikâyesinde “sosyal hiciv” olarak değerlendirdiği şeylerin sunulduğuna dikkat çekmekte; bu sosyal hicvin, aynı zamanda Bedü'z-Zamân'ın “*el-Makâmetü'l-Medîriyya*” gibi *makâmelerinin* bir kısmında sunulduğunu ifade etmektedir. Beeston, bir çok *makâmeyle* benzeşir tarzda hikâyede şiirin daha usulüne uygun bir şekilde kullanıldığına işaret etmektedir.

Beeston'a göre, tüm bunlar göz önüne alındığında, Hemedânî'nin orjinalitesi, onun seciyi kullanımında ve “bu hikâyelerin uydurma olduğu konusundaki samimi itirafı”nda ortaya çıkmaktadır. Bu son özellik, Beeston'u şöyle demeye sevk etmektedir: “Bunun, Harîrî'nin ‘icat edilen’ (*ebde'a*) ifadesinin işaret ettiği nokta olduğunu tahmin ediyorum.”²⁰

Değerlendirmelerini ayrıntılı bir şekilde sunduktan sonra Beeston, Bedü'z-Zamân'ın “şiir yeteneğine sahip olmadığını” ve *makâmenin* sonundaki küçük şiir parçacıklarının “Tenûhî'nin hikâyesinden taklit edilen bir özellik” olduğunu iddia ederek *makâmenin* başka yönlerini; özellikle de şiir yönünü tartışmaktadır.²¹ Nihayetinde Beeston, Tenûhî'nin çalışmasının, Hemedânî'nin *Makâmât*'ını yazdığı sıralarda revaçta olduğunu; bu metnin, ötekilerden daha çok Bedü'z-Zamân için bir ilhâm ve model olarak hizmet ettiğini kaydetmektedir.

Söz konusu hikâyenin, öne sürülen herhangi bir hikâyeden daha ziyâde *makâmenin* en yaygın tipiyle daha çok benzerlik taşıdığını test ettiği söz konu-

17 Beeston, “Genesis”, s. 8.

18 Tenûhî, Ebû Ali Muhsin b. Ebî'l-Kâsım, *Kitabü'l-Ferec Bâde's-Şidde*, tahk. Abbûd eş-Şalîcî, Daru's-Sadir, Beyrut, 1978, III, s. 306-313.

19 Beeston, “Genesis”, s. 7.

20 Beeston, “Genesis”, s. 9. Beeston, “ebde'a” terimini iki yerde (s. 2 ve s. 7) Harîrî'ye atfetmektedir. Harîrî'nin metni, eş-Şerîşî'nin verdiği ve Mübârek'in iktibas ettiği gibi, “ibtede'a” olmasına karşın, ebde'a terimi, bu meselenin (iktibasında değil) tartışmasında er-Râfî'î tarafından kullanılmıştır. Bkz. eş-Şerîşî, Şerh, I, s. 21; Mübârek, “İslâhu'l-Hata”, s. 418; er-Râfî'î, “Hata”, s. 588.

21 Beeston, “Genesis”, s. 11. Belli ki, bu tür bir takdire itiraz edilebilir; ama bunun daha münasip bir şekilde incelenmesi, başka bir çalışmayı gerektirmektedir.

su hikâye hakkındaki Beeston'un tezi, ikna edicidir. Bedü'z-Zamân için öne sürülen İbn Düreyd'in kışkırtması şeklindeki problemi tartışmamız, sadece karşılaştırmalı bir analiz olmadığı gibi, aynı zamanda el-Husrî'nin tarihsel ifadesiyle de asla bütünüyle çelişmemektedir.

Ancak tartışmamız için daha köklü ve daha anlamlı olan şey, Bedü'z-Zamân el-Hemedânî'nin çok gelişmiş Arap edebiyat geleneği ve özellikle de söz konusu geleneğin edebiyat literatürü olarak genellikle tasvir edilen bir parçası içinde yazmanın son derece farkında olduğunda bir kuşkunun bulunmamasıdır. Öyle ki, o, şüphe götürmez bir şekilde bir çok edebî seleflerinden materyaller almış ve onlar üzerinde çalışmıştır. Şevkî Dayf'a göre, el-Hemedânî, şekil açısından (eş-şekl) İbn Düreyd'den etkilendiği gibi, Câhız ve benzeri yazarların dilenciler (ehlü'l-kudya) hususundaki yazılarının içeriğinden de etkilenmiştir.²² Muhammed Rüşdî Hasan, bu durumu aynen aksettirirken, Mârûn Abbûd da, dilenci hikâyeleriyle *makâmât*'ın edebî selefi olarak Câhız'ın el-Buhalâsının "Hadisü Hâlid b. Yezîd'e işaret etmektedir."²³

Mamafih biz, dikkatimizi salt dilenciler ve dilencilik konusundan Hemedânî'nin yarattığı karakterin tabiatına; bu karakterin oynaması istenen rollere çevirirsek, el-Hemedânî'nin önceki hikâye edebiyatına borçluluğunun alanı, daha da genişleyecektir. Bu bağlamda, bir kişi, Ebu'l-Feth el-İskenderî ile Arap hikâye literatürünün öteki düzenbâz kahramanları arasındaki bir benzerliği görebilir. *Makâme*'nin kahramanı gibi, tufeylî veya partilerin profesyonel davetsiz misâfiri, sosyal açıdan açığızlulukla hayatını idame ettiren marjinal bir karakterdir.²⁴ Ayrıca, başka yerlerde de dikkat çektiğimiz gibi, *makâme*-de olduğu gibi, Tatfil literatüründe, çoğunlukla bu düzenbâzın zekasının bir ödülü olarak manevî bir hak kazandığı şeklinde bir anlam söz konusudur.²⁵

22 Dayf, *el-Makâme*, s. 20.

23 Hasan, *Eserü'l-Makâme*, s. 11-12; Abbûd, Mârûn, *Bedü'z-Zamân el-Hemedânî*, Daru'l-Me'arif, Kahire, 1980, s. 35. Ayrıca bkz. el-Câhız, Ebû Osman, *el-Buhalâ*, tahk. Taha el-Hâcirî, Daru'l-Me'arif, Kahire, 1971, s. 46-53.

24 Bkz. Malti-Douglas, Fedwa, "Structure and Organization in a Monographic Adab Work: al-Tatfil of al-Hatib el-Bağdâdî", *Journal of Near Eastern Studies*, 40, 1981, s. 227-245. Günümüze kadar ulaşılmış en önemli tatfil anekdot kaynağı, şudur: el-Bağdâdî, el-Hatib, *et-Tatfil ve'l-Hikâyâtü't-Tufeyliyyîn ve Abbâruhüm ve Nevâdiru Kelâmihim ve Eş'âruhüm*, tahk. Kazım el-Muzaffer, el-Mektebetü'l-Haydariyye, Nefes, 1966. Bu, Hemedânî'den sonra yazılmış olması sebebiyle, ilk dönem materyallerine dayanmaktadır ve tatfil literatürünün örnek seçkileri ilk dönem ansiklopedik eserlerde bulunmaktadır. Örneğin bkz. İbn Abdi Rabbih, *el-İkdu'l-Ferid*, VI, tahk. Ahmed Emin, İbrahim Ebyari, A. S. Muhammed Harun, Matbaatu'l-Lecneti'l-Te'lif, Kahire, 1949, s. 204-215.

25 Malti-Douglas, "Structure and Organization", s. 234-235.

Daha önce söylediğimiz gibi, el-Hemedânî'nin *Makâmât*'ı ile önceki hikâye literatürü (özellikle de tufeylîler ve Buhalâ) arasındaki ilişki, “*el-Makâmetü'l-Medîriyye*”de çok daha açık bir şekilde görülebilmektedir. Bu *makâme*, genellikle hem Hemedânî tarafından yazılanların en çok müracaat edilenlerinden biri olarak; hem de ötekilerden herhangi bir yolla farklı olarak da tanımlanmaktadır. Muhammed Rüşdî Hasan, “*al-Medîriyya*”yı mizah kategorisine yerleştirerek, bunun “hikâye-*msî*” (qıyasiyye) ve “mizâhî” (fukâhiyye) *makâmeler*in en küçük hacimlilerinden biri olarak değerlendirmektedir.²⁶ Kuşkusuz, *makâmenin*, hem iyi bir hikâye, hem de mizâhî olması, çözülmesi imkansız bir çelişkidir. Mamafih bu çelişkinin temsil ettiği şey, hem yazarın *makâmenin* câzibesini için sistematik bir açıklama geliştirememesi; hem de bu izahın, ilgili hikâyenin edebî birliğini ve mizâhını gösterememesidir.

Ne var ki, süreçte, bu eleştiriler, son derece hayatî önem arzeden edebî bir probleme ve “*el-Medîriyye*” ile öteki *makâmeler* arasında var olan ve konunun esasını teşkil eden ilişkiye dikkatleri çekmektedir. *Makâmât*ları, kendi edebî seleflerinden açık bir şekilde ayıran genel özellikler arasından birisi, kafiyeli düzyazının (seci) tutarlı/insicamlı bir şekilde kullanımıdır. Bir diğeri ise, bir külliyyât olarak *makâmât*ın tabiatıdır. Katı bir şekilde değişmez bir ifade tarzını ve kurguyu sergilemeleri ve aynı zamanda aynı iki karakterin süregelen serüvenlerini tasvir etmeleri sebebiyle²⁷ *makâmeler*, başlıbaşına edebî birlik oluştururlar. Diğer bir deyimle, her ne kadar her bir *makâme*, edebî bakış açısıyla, potansiyel olarak kendi ayakları üzerine durabildiği bağımsız bir hikâye ünitesi teşkil etse de, yine de tam anlamını elde etmek için külliyyâtteki öteki *makâmeler*in ışığında test edilmesi gerekir. Bundan dolayı, şu an konuştuğumuz şey bağlamında, “*el-Medîriyye*” ile çok sayıdaki hemcinsi arasındaki farklılık, hem ötekilerle ilişkisini hem de kendi özel câzibesini dikte ettirecektir.

Ancak, “*el-Medîriyye*” ile öteki *makâmeler* arasındaki ilişki ve onun câzib tabiatı, önceki hikâye literatüyle ilişkilidir. Bu yüzden Hemedânî'nin önceki yazarlardan aldığı bu unsurların ve onlardan transfer ettiği yöntemlerin test edilmesi, onun câzibesinin en iyi izahı da olacaktır.

* * *

“*el-Makâmetü'l-Medîriyye*”, başlığını bizzat kendisini başlamasına sebep olan *el-Medîra* (yahni) kelimesinden almaktadır. Ravi İsâ b. Hişâm, o an ya-

26 Hasan, *Eserü'l-Makâme*, s. 27; Abbûd, *Bedü'z-Zamân*, s. 80, 86.

27 Kuşkusuz, Ebu'l-Feth el-İskenderî, *Makâmât*'ın bir çoğunda mevcut olmakla birlikte, tümünde bulunmamaktadır. İsâ b. Hişâm, hikâye anlatıcısı olarak, tüm *makâmeler*de mevcuttur.

nında bulunan dilenci kılıklı kahraman Ebu'l-Feth el-İskenderî'ye macerayı anlatmaktadır. İîsâ, Ebu'l-Feth ile beraber Basra'dadır. Her ikisi, çok güzel bir *Medîranın* (yahni) servis yapıldığı bir akşam yemeğine davet edilmişlerdir. Ebu'l-Feth, dehşetle irkilir; *medîrayı* (yahni) ve onun sahibini lanetler.* Herkes, onun espiri yaptığını zanneder; ama mesele, son derece ciddidir. Herkes, kalbini ve gözlerini *medîrayı* izlemekten uzaklaştırır. Sonra da Ebu'l-Feth'e mesele hakkında sorarlar.

Ebu'l-Feth de şu olayı anlatır: Bağdat'ta iken, bir tâcir kendisini *medîraya* davet eder; Ebu'l-Feth kabul edinceye kadar davetinde ısrar eder. Eve giderlerken, tâcir, başta yemek pişirme mahareti olmak üzere, fırın etrafındaki tüm hareketlerine varıncaya kadar karısını över. Bununla da kalmaz, ona niçin aşık olduğunu ve aslında karısının kendisinden daha cömert olduğunu açıklamaya kadar sözü uzatır. Mahalleye varıncaya kadar hanımının özelliklerini bütün incelikleriyle anlatmaya devam eder. Evin kapısına ulaşıncaya kadar mahal- lenin uzun bir övgüsüne başlar. Sonra tâcir, pencereleri ve işçiliğinin karmaşıklığı dahil; hatta kapıya ve ustasına ve ustanın mükemmeliğine varıncaya kadar ev hakkında aşırı bir övgüye başlar. Bu, kapı tokmağı ve onun bânîsinin hayranlığına kadar devam eder. Antreye girer girmez, ev sahibi evi nasıl aldığı; onu elde etmek için hangi hilelere başvurduğunu anlatmaya başlar. Bu hikâyenin peşine, hasırın ve hasır yapıcısının tasvirine varıncaya kadar zekice bir alışverişin öteki yönlerini anlatır.

Medîra hakkında konuşmaya tekrar dönmelerini deklare eder; öğlen vakti geldiği için, tâcir, leğen ve su getirmesi için kölesini çağırır. Ebu'l-Feth, bu sırada, Allah'a şükreder ve kendi kendine bir rahatlığa kavuşması için söylenir. Köle, ona doğru gelir. Tâcir sonra işi köleyle tartışmaya kadar vardırır; ona, baş, bacak, kol ve diş dahil, vücudunun çeşitli kısımlarını göstermesini emreder. Kuşkusuz köle, efendisinin kendisine söylediği şeyleri yapar. Bu olay, kölenin kökeni hakkında Ebu'l-Feth'e konuşmak için tâciri kışkırtır. Sonra tâcir, köleden leğeni yere koymasını ibriği getirmesini ister. Sonra da ev sahibi Ebu'l-Fethi leğeni ne zaman satın aldığı sormaya kışkırtarak ve misâfirinin herhangi bir cevabına fırsat vermeden kendi sorunu kendisi cevaplayarak le-

* Yazar, *makâm*de geçen "قام أبو الفتح الإسكندر يلعنها وصحابها ويمقتها وأكلها ويطلبها وطابخها" ibaresinden tercüme ettiği ilk kısmını yanlış bir şekilde anlamlandırmıştır. İsim olan ve yelanuha kelimesinin sonundaki zamire atfedilen "sahib" kelimesini fiil olarak saymış; "yahniye lanet okudu ve ona yakın olmayı reddetti" şeklinde anlamlandırmıştır. Halbuki cümlenin devamının da net bir şekilde görüleceği üzere, mana şöyle olmalıdır: "Ebu'l-Feth, yahniye ve onun sahibine lanet ederek; yahniye ve onu yiyene kızarak; yahniye ve onu pişirene söverek ayağa fırladı." Bu yüzden metin kısmına yazarın ifadesini değil, doğru şeklini yazdık. (çev.)

ğenin tasvirine girer. Köle ibriği getirince, sadece bu özel ibriğin, bu leğene uygun olduğunu; bu leğenin sadece evin bu özel kısmına; hatta evin bizzat kendisine münasip düştüğünü; ayrıca bunun bu misâfirin varlığıyla daha güzelleştiğini iddia ederek ibrik üzerine mübalağalı medhiyeler dizer.

Ev sahibi, yemek vakti geldiğinden köleyi su getirmesi için çağırır. Bu defa da, su daha aşırı bir övgünün muhatabı olur; buradan su kabının övgüsüne; sonra da peşkirin ve nasıl yapıldığının medhiyesine kadar iş varır.

Zaman ilerleyip şimdi de yemek zamanı geldiğinden, köleden sofrayı getirmesini ister. Bunun üzerine köle, sofrayı getirir ki, sofrâ tâcirin, Ebu'l-Feth'in sofranın şekline hayran kalmasına sebep olan övgüsüne başlamaya kıskırtır. Tâcir'in 'şimdi' diye cevap vermesi için, yemeğin ne zaman geleceğini sorar. Ev sahibi, bunun üzerine, sofranın erdemleri hakkındaki başka gözlemlerini ilave ederek, köleden yemeği acele getirmesini ister.

Tam bu noktada, Ebu'l-Feth, kızar ve “nasıl yapıldığı; fırıncının onu nasıl getirdiği de dahil, ekmeğin ve onun farklı özellikleri hala duruyor; ha odun ve unu da unutmayalım; tuz, sirke ve diğerlerini zikretmemek de olmaz” diye mükabelede bulunur. Kuşkusuz, bunun ardından, Ebu'l-Feth, şunları ekler: Birinin bizzat *medîrası* olabilir; kimbilir eti nasıl satın alınmıştır; en uygun pişirme çömleği nedir; kimbilir ateşi nasıl tutuşturulmuştur; vesaire vesaire... Ve sana bir şey söyleyeyim mi, bu, gerçekten, asla sona ermeyecek bir iştir.

Sonra Ebu'l-Feth, ayaklanır; tâcir de nereye gittiğini sorar. Ebu'l-Feth, ihtiyacını gidermesi gerektiğini söyler. Tâcir, bunu fırsat bilerek, zeminini ve tavanını tasvir ederek tuvaletini bol bol övmeye başlar. Tuvaletin yapısı, son derece mükemmeldir; onun malzemesi o kadar kalitelidir ki, minicik karıncalar, duvarından kayıp giderler; onun üzerinde yürürken, akıp giderler. Bu, tuvaletin kapısının tasvirine kadar varır ve “öyleki, misâfir, onun içinde yemek yemek ister” diye haykırıyla sona erer. Bunun üzerine Ebu'l-Feth, tâcirin kendisinin orada yiyebileceğini ve tuvaletin yemeğin bir parçası olmadığını söyler.

Ebu'l-Feth, aceleyle terketmek için kapıya yönelir. O, koşar, tâcir, “Ebu'l-Feth! *Medîra, Medîra*” (Ebu'l-Feth, *al-medîra*) diye bağırarak onu izler. Çocuklar, “*al-medîra*”nin Ebu'l-Feth'in lakabı olduğunu sanırlar ve onu bununla çağırırlar. Bunun üzerine, aşırı kızgınlığını atmak için, onlardan birine bir taş atar; taş o çocuk yerine sarıklı bir adama rastgelir ve adamın kafatasına girer. Bunun üzerine çarıklarla dövülür; iki yılını geçirdiği hapisaneyeye kapatılır. Bundan sonra yaşadığı müddetçe, asla *medîra* yemeyeceğine and içer.

Bu esnada kahramanımız, bu konuda haksız olup olmadığını orijinal akşam yemeğinin üyelerine sorar. Bunun üzerine İsâ b. Hişâm, onların özrünü

de nezrini de kabul ettiklerini söyler. Ve sözünü şöyle bitirir: *Medîra*, hür insanlara karşı suç işlemiş; asil insanlara karşı soysuzları tercih etmiştir.²⁸

Bu *makâme*, değişik şekillerde tahlil edilebilir. Kurgu düzeyiyle; yani malzemelerinin zahiri tertibiyle başlayalım. Bu bakış açısıyla makale, şu on kısma bölünebilir:

1. İsâ ve Ebu'l-Feth karesi: Bu, ilk akşam yemeğinin ve *medîranın* sunumu; ayrıca Ebu'l-Feth'in reaksiyonu ve yahniyi reddetmesi.

2. Kötü serüveninin başlangıcının Ebu'l-Feth tarafından anlatımı ve tâcirin daveti ve ötekilerin ısrarı. Burada, tâcirin, hanımını, mahallesini, evini, hatta evin pencere, kapı, kapı tokmağı, merdiven ve hasırını övme ifadelerinin ilk kısmına da sahibiz.

3. *Medîranın*, öğlen vaktinin ve suyun getirilmesinin istenmesinin zikri. Bunu, tabii ki, kölenin, leğenin ve ibriğin övülmesi izlemektedir.

4. Yemeğinin ikinci zikri ve yemek yeme vaktinin geldiğinin hatırlatılması. Bunu, suyun, çömleğin ve peşkirin övgüsü takip etmektedir.

5. Yemek yeme vaktinin üçüncü zikriyle birlikte, tâcirin sofranın getirilmesi isteği. Sofranın gelmesi ve tâcirinin onu övmesi.

6. Ebu'l-Feth'in yemeğin gelmesi hakkında tâcire meydan okuması. Bunu ise tâcirin yemeğin aceleyle getirilmesi emri ve tekrar sofranın övgüsüne girme teşebbüsü izlemektedir.

7. Münasip övgüleri henüz yapılmamış olan ekmek, un ve en nihayetinde *medîranın* bizzat kendisi olmak üzere geriye kalan nesnelere hakkındaki sözleriyle izleyen Ebu'l-Feth tarafındaki öfkeli reaksiyon

8. Tâcir tarafından övgülü bir cevabı temin eden ve misâfirin orada yemek yemek isteyeceği ifadesiyle zirveye ulaşan Ebu'l-Feth'in tuvaleti kullanma teşebbüsü. Bunu da, Ebu'l-Feth'in buna reaksiyonu takip etmektedir.

9. Ebu'l-Feth'in koşması, tâcirin de onun peşinden giderek ona "Ebu'l-Feth! *Medîra!*" diye haykırması. Bu, Ebu'l-Feth'i taş atmaya tahrik eden çocukların bağırışlarına yol açmıştır. Ebu'l-Feth'in, bu eyleme karşılık kötü şansı ve cezalandırılması.

10. Tekrar ana mihvere dönülmesi ve ilk yemekteki misâfirlerin reaksiyonu.

Bu kurguyla ilgili bazı noktalar, zikredilmeye değerdir. Tâcirin değişik övgü ifadeleri, *makâmenin* büyük bir bölümünü (2. bölümden 8. bölüme ka-

²⁸ Arapça metnin tümü için bkz. el-Hemedânî, *Makâmât*, s. 104-117. Tam bir İngilizce tercümesi için de bkz. *The Maqâmât of Badi' al-Zamân al-Hamadhânî*, çev. W. J. Prendergast, Luzac & Co., London, 1915, s. 88-97.

dar) teşkil ederken, ifadelerin bizzat kendileri, gelmesi yakın olan yemeğin zikriyle can alıcı noktalarda sekteye uğramıştır. Dahası, tâcirin bütün sözleri, her ne kadar o, ibriği ve peşkir gibi yiyecek ile ilgili unsurları hararetle övüyor olsa da, yiyecek-dışı unsurların övgüsüne hasredilmiştir. Öte yandan öfkelendiğinde ve hala övülmeyi bekleyen nesnelere zikrettiğinde, Ebu'l-Feth'in cevabı; yiyecek, hatta eklemek ve *medîranın* bizzat kendisine odaklanmaktadır. Aşağıda *makâmenin* tüm edebî etkisini görmek için bu noktaların anlamını tartışacağız.

Makâmenin, Ebu'l-Feth, Îsâ b. Hişâm ve misâfir grubunun başka bir hikâyesini içerisinde çerçeveselenen Ebu'l-Feth ve malum tâcir ile ilgili bir hikâyeden oluştuğu da açıktır. Hikâye-içinde-hikâye tekniğinin bu kullanımı, gösterişli ve süslü tek bir kompozisyonun ötesinde bir şeydir. Gerçekten bu teknik, bir bütün olarak söz konusu *makâmenin* inşası için can alıcıdır. Bunu ve özellikle de temel (frame) hikâye ile ikincil (enframe) hikâye arasındaki ilişkiyi görmek için, tahlilin tasarım düzeyinin ötesine geçmeye ve *makâmenin* bizzat kendisinin hikâye yapısını incelemeye ihtiyacımız olacaktır.

Her iki hikâye, akşam yemeğiyle ilgilidir ve yine her ikisi, gerçekte birbirlerinin aynasıdır. Her ne kadar temel hikâye, Basra'da; ikincil hikâye ise Bağdad'da gerçekleşiyor ise de, her ikisi de “bir (kısm) tâcirin” (ba'dü't-tüccâr) davetlerini kapsamaktadır.²⁹ Dahası, her iki hikâye, tabii ki tek bir fark ile, bir *medîranın* tüketilmemesine odaklanmaktadır. Temel hikâyede *medîra* sunulmuş, sonra da arzulu gözler onu izlemekten uzaklaştırılmış olmasına karşın, ikincil hikâyede, *Medîra* hiç sunulmamış; ama Ebu'l-Feth tarafında ne yazık ki arzulu bir sunuma tabi olmuştur. Açıktır ki, temel hikâye, kendisini çevreleyen öteki hikâyeyi kurmak ve izah etmek için kullanılmıştır.

Bu ikincil hikâye, doğrudan edebî hikâye literatüründen alınan ve Buhalâ literatüründe en açık ifadesini bulan bir hikâye yapısına sahiptir. Buhalâ anekdotlarının en yaygın tiplerinden biri, biraz sonra açıklanacak olan ikincil hikâyenin de yapısı olan bir yapıyı barındıran misâfirperverlik anekdotudur. Bu yapı, bir ev sahibi ve misâfirin her ikisinin bulunduğu, böylelikle de misâfirperverliğin ev sahibi tarafından emredildiği misâfirperverlik durumunu da içine alır. Bu misâfirperverliğin morfolojisi, iki fonksiyondan meydana gelmektedir. Birincisinde ister dolaylı, ister doğrudan olsun, ister ev sahibi tarafından kışkırtılmış, isterse onun tarafından salt kabul edilmiş olsun, misâfirperverlik arzusu yaratılmıştır. İkincisinde ise, ev sahibinin herhangi bir şeyi yapmaktan her nasılsa kaçınması, misâfirperverlik arzusu marifetiyle ima edilmiştir; ama onun, misâfirperverliği kökten reddetme konusundaki tabuyu

29 el-Hemedânî, *Makâmât*, s. 104, 106.

bozmaksızın bunu yapması gerekir; yani o, bunu bir tür taktik veya hile vasıtasıyla yapmalıdır.³⁰

Açıktır ki, Ebu'l-Feth ve tâcir arasında geçen ikincil hikâyede, bu güçler, sahnededir. Tâcir, Ebu'l-Feth'in *medîraya* katılması için yaptığı davette aşırıya kaçmıştır. Hatta bununla da kalmamış, misâfirler onu haklı buluncaya kadar davetinde ısrar etmiştir. Diğer bir deyimle, misâfirperlik isteği, kurgulanmış, aynı zamanda da, açıkça evsahibi tâcir tarafından tahrik edilmiştir. Bu yüzden misâfirperverlik anekdotunda birinci fonksiyon mevcuttur. Kuşkusuz, *makâmenin* bizzat kendisinden bildiğimiz gibi, *medîra* asla ortaya konmamıştır. Diğer bir deyimle, misâfirler asla vadedilen tabağı tüketme fırsatını yakalayamamışlardır. Bununla beraber, evsahibi tâcir, hiçbir zaman yahninin servis yapılmasını reddetmemiştir. Bunun yerine, bu durumda misâfirin kalkmasını kışkırtan tuvallette yemek yemeye vurgu yapmasıyla sonuçlanan ifadeleriyle geciktirme taktiklerine başvurmuştur. Tâcirin, uzun konuşmasını yemeğin hemen gelmesine sürekli referanslarla süslemesi gerçeği, çok az bir ihtimalle de olsa, üzerindeki yükümlülüğü hakkında düşündüğünü ima etmektedir. Böylece misâfirperverlik anektodundaki ikinci fonksiyon da mevcuttur. Bu yüzden ikincil hikâyeyi isole edersek, bunun mükemmel bir Buhalâ anekdotu olacağını gözlemleyebiliriz. Hatta evsahibi tarafından uygulanan taktik, Buhalânın tekniklerinde mevcut olan unsurlara bina edilmiştir. Çünkü geciktirme, laf kalabalığı yapma ve tuvallette yeme fikri, ayırıcı özelliklerdir.³¹ Üstelik biz, bu özel taktiği Buhalâ literatüründe, Câhız ve Hatîb el-Bağdâdî'de ve de ansiklopedik edebiyat eserlerinin hiçbir yerinde bulamıyoruz. Bu son nokta, önemlidir. Çünkü bu, her ne kadar ikincil hikâye, bunu mükemmel bir Buhalâ anekdotu yapıyorsa da, el-Hemedânî'nin zamanında revaçta olan bir çok hile anekdotundan birini basit bir şekilde almayıp bunun yerine kendi orijinal hikâyesini kurduğunu göstermektedir.

Ancak, kuşkusuz, ikincil hikâye, kendi başına ayakta duramayacağı gibi, bir ev sahibinin misâfirini yemekle nasıl aldattığını anlatan basitçe bir hikâye de değildir. Temel hikâye, odağı ev sahibinin hareketlerinden misâfirlerin reaksiyonuna doğru çevirmektedir. İfade ettiğimiz gibi, ikincil hikâye, isolasyo-

30 Misâfirperverlik anekdotunun tasviri ve tartışması için bkz. Malti-Douglas, Fedwa, "The Micropoetics of the Bukhalâ' Anecdote", *Journal Asiatique*, CCLXVII, 1979, s. 314-316; Malti-Douglas, Fedwa, "Humor and Structure in Two Buhalâ' Anecdotes: Al-Ġahiz and al-Hatîb al-Bağdâdî", *Arabica*, XXVII, 1980, s. 310-311; Malti-Douglas, Fedwa, *Structures of Avarice*, IV. Bölüm.

31 Bkz. Malti-Douglas, *Structures of Avarice*, IV. Bölüm. Ayrıca bkz. Malti-Douglas, "Humor", s. 309-316. Ayrıca bkz. Örneğin, el-Câhız, *el-Buhalâ*, s. 123-124; el-Bağdâdî, *el-Hatîb*, *el-Buhalâ*, tahk. Ahmed Matlûb, Hadîce el-Hadîsî, Ahmed el-Kaysî, Matbatü'l-Ânî, Bağdad, 1964, s. 173, 187-188.

na tabi tutulursa, bir Buhalâ anekdotu fonksiyonuna sahip olur; yani esasında, behîl ile ilgili bir hikâye ve bu hikâye içinde de behîl, burada da ev sahibi, ana karakterdir. En yüzeysel seviyede, temel hikâyenin başardığı şey, kendisine bir bütün olarak *makâmenin* ve bu yüzden de, sonuç olarak da ikincil hikâyenin ana karakteri olarak rol vererek ön plana Ebu'l-Feth el-İskenderî'yi yerleştirmektir. Süreçte, bununla birlikte, temel hikâye, bir bütün olarak *makâme* için farklı bir yapı yaratmak suretiyle, aynı zamanda ikincil hikâyenin içindeki eylemlerin biçimsel anlamlarını değiştirmektedir.

Misâfirini aldatan bir evsahibi hikâyesinin yerine bir evsahibi tarafından aldatılan bir misâfir hikâyesine sahip olabiliriz. Daha sonra göreceğimiz gibi, bu farklılık, yapay gözüğe de, bu, *makâmenin*, hem yapısal olarak, hem de genel anlamıyla edebî bakış açısıyla anlaşılmasında son derece önemlidir. Böylece, her ne kadar “*el-Makâmetü'l-Medîriyye*”, Buhalânın misâfirperverlik hikâyelerinin hikâyevi stratejilerini istismar ediyorsa da, bir bütün olarak bakıldığında, onun biçimselliği, misâfirperverlik hikâyesininkiyle aynı değildir; ama içinde normal şartlarda aktif bir role sahip olan odak bir figürün pasif bir hileye zorlandığı çok küçük bir edebî üniteyle aynıdır. Bu tür hikâye yapısı, sadece behîl=kurban/ mağdur hikâyelerinde değil; aynı zamanda daha açık bir şekilde Tufeylî= kurban/ mağdur hikâyelerinde de bulunabilir.

Behîl= kurban hikâyesi, Buhalâ literatüründe bulunan bir anekdot tipidir ve şu iki fonksiyonla kimliklenmektedir: İlkinde, behîle bir şey yapılmıştır; ikincisinde ise yapılan bu şeyden dolayı onun acı çektiğini görürüz.³² Tufeylî=kurban hikâyesi, tufeylînin (veya davetsiz misâfirin), hem başarısız olduğu, hem de o başarısız şeyden acı çektiği bir eylemi yapması noktasında benzerlik arz etmektedir.³³ İleride göreceğimiz gibi, “*el-Makâmetü'l-Medîriyye*”nin yapısına en yakın olan tip, bu son tip hikâyedir.

Bu benzerlik, roller problemine baktığımızda daha açığa çıkmaktadır. Esasen, normal olarak tufeylî tarafından üstlenilen roller ile *makâmenin* kahramanın rolleri arasında hatırı sayılır bir benzerlik vardır. Her ikisi de, açık-gözlülükle hayatlarını idame ettiren pejmürde kahramanlar olarak karakterize edilmişlerdir. Aynı zamanda her ikisi aldatıldıklarında, herbirinin durumunda aynı süreç gerçekleşmiştir. Bu, bir karakterin aktif bir rolle başlayıp, sonra da pasif bir role zorlanması şeklindeki bir rol dönüşüm sürecidir. Tabii ki, aktiften pasife doğru bu rol değişimi, “*el-Makâmetü'l-Medîriyye*”de gerçekleşmemektedir. Ebu'l-Feth, en baştaki sahnede, olaylara reaksiyon gösterirken, pasif bir şekilde başlamaktadır. Rol dönüşümü, sadece, bu ünite uygun edebî

32 Bkz. Malti-Douglas, “Humor”, s. 311; Malti-Douglas, *Structures of Avarice*, IV. Bölüm.

33 Bkz. Malti-Douglas, “Structure and Organization”, s. 238-240.

bir bağlamında yani Hemedâni'nin *Makâmât*'ında değiştirildiğinde, görülebilmektedir. Bu ise sadece, bizim Ebu'l-Feth'in normalde muhaliflerine hile yaptığını bilmemizden kaynaklanmaktadır ki, bu durumda onun tam tersine bir rol olduğunu görüyoruz. Diğer bir deyimle, mecmuadaki öteki *makâmeler*, sadece Ebu'l-Feth figürüyle değil, aynı zamanda ötekilerini ustaca kandıran bir kişi şeklindeki karakteristik rolüyle aşınayız. Roldeki bu köklü değişim, "*el-Makâmetü'l-Medîriyye*" ile mecmuadaki öteki *makâmeler* arasındaki en önemli farkı teşkil etmektedir. Bu *makâme*, öteki *makâmelerden* beklediğimiz rolün tersyüz olduğu bir *makâmedir*; hile yapan kişi, hile yapılan kişi olmuştur veya yapısal şartlarda, kahramanın rolü, aktiften pasife; failden kurban/mağdura doğru değişmiştir.

Ancak bu, yeni bir şey değildir; çünkü biz, aynı fenomeni Behîl=Kurban ve Tufaylî=kurban anekdotları ve her birinin kendi dünyası arasındaki ilişkide buluyoruz.³⁴ Her üç durumda, okuyucu, aldatma/kurban ve rol transferini çok iyi takdir etmektedir. Çünkü o, önceki baskın entrika yapısına alışmaktadır. Böylece, belli bir düzeyde, Ebu'l-Feth el-İskenderî'de tanık olduğumuz rol transferinin tüm imaları, ancak mecmuadaki öteki *makâmelerin* sunumunda anlaşılacaktır.

İlaveten "*el-Makâmetü'l-Medîriyye*" ve diğer *makâmeler* arasındaki bu yapısal ilişki, onun edebî çekiciliği için de son derece önemlidir. Bu *makâmenin* baskın edebî etkisi, kuşkusuz, mizâhdır ve yukarıda zikredilen yapı, onu mizâhın güçlü kaynağına taşımaktadır. Bu ise, her şeyin ötesinde, öteki çalışmalarımnda gösterdiğim gibi, bildik mizâh üretme tekniği olan beklentinin aksine gerçekleşen rollerin değişiminden meydana gelmektedir.³⁵ "*el-Makâmetü'l-Medîriyye*" bağlamında, kuşkusuz biz, beklentinin aksinin özel bir tiplemesine sahibiz ki, Bergson bunu, *voleur sendromu* olarak tanımlamaktadır. Bu sendrom, bir karakterin, kendisinin genellikle yaptığı kusursuz bir eylem tarafından aldatılması fenomenidir.³⁶ Açıkça görülmektedir ki bu, mevcut *makâmedeki* durumdur. Ayrıca, kendi hileleri sebebiyle kurban durumuna düşen Buhalâ ve tufeylilerin durumunda olduğu gibi, Ebu'l-Feth'in cezası da, yerindedir. Gerçekten de, o genelde cafcıfı nutuklarıyla hayatını kazanan bir düzenbâzdır. Başka bir nutuğu ile burada manevra yapması, mükemmel bir

34 Malti-Douglas, *Structures of Avarice*, VI. Bölüm; Malti-Douglas, "Structure and Organization", s. 238-240.

35 Önceki teorilerin bir eleştirisiyle birlikte, sözü edilen mizâh tekniklerinin ve bütüncül bir modelinin tam bir tasviri için bkz. Malti-Douglas, "Humor", s. 300-308. Karşıt rol için bkz. Malti-Douglas, "Humor", s. 312; Malti-Douglas, *Structures of Avarice*, VI. Bölüm.

36 Bkz. Malti-Douglas, "Humor", s. 306; Malti-Douglas, *Structures of Avarice*, VI. Bölüm.

şekilde münasip düşmüştür. Süreçte, kuşkusuz, hilekar, hileyle karşı karşıya kalmıştır. Hemedânî, okuyucunun bunu unutmamasına müsaade etmemektedir. Tâcir, sadece kendi sözleriyle Ebu'l-Feth'i aldatmamaktadır; aynı zamanda gerçekte kendi konuşması içerisine zekiliğini göstermek üzere dizayn edilmiş ifadeleri yerleştirmek suretiyle, onun, yani tâcirin en büyük düzenbâz olduğunu Ebu'l-Feth'e, buradan da okuyucuya anlatmaktadır. Bu gösteri, *makâme*-nin 2. bölümünün en başlarında sunulmaktadır.

Mamafih, gerçekte, biz, bu fenomenle *makâmenin* en başında tanışıyoruz. Açılış satırında, İsa b. Hişâm, “çağırdığında fesâhatin kendisine icabet ettiği fasîh; emrettiğinde belâğatın kendisine itaat ettiği belîğ bir adam olan Ebu'l-Feth el-İskenderîyle” beraber Basra'da olduğunu ifade etmektedir.³⁷ Yapısal olarak, bu satırın, “*el-Medîriyye*” ile öteki *makâmeler* arasında sıkı bir ilişki kurmamıza yardım ettiğini görebiliriz. Bu satır, Ebu'l-Feth tarafından genellikle oynanan rolü okuyucuya hatırlatmakta; bu *makâme* ile ötekiler arasında bağlantı aracı olarak hizmet görmektedir. Ayrıca, gördüğümüz gibi, bu rol hakkındaki önceki bilgi, *makâmenin* değerinin anlaşılmasında temeldir.

Buna yakın ifadelerle Ebu'l-Feth'in karakterize edilmesi, *Makâmât*'ta çok nadirdir.³⁸ Ve bu gerçek, iki kat önemlidir; çünkü, “*el-Makâmetü'l-Medîriyye*” bağlamında bu ifade, zengin bir ironiye sahiptir. Kuşkusuz bu, meydana gelen şeyin tam zıddıdır. Bu ifadedeki imgeler, kudret ve gücün imgeleridir: Ebu'l-Feth, fesâhati çağırmakta; belâğata emretmekte; onlar da ona cevap vermekte; daha önemlisi ona itaat etmektedir. Bu, tamamıyla ters yüz edilmiş bir ilişkidir. Fesâhat ve belâğat, Ebu'l-Feth'in felaketinin araçları olduğu gibi, biz, tam anlamıyla, onun onları çağırdığını; ama onların ona cevap vermediğini; onun onlara emrettiğini, ama onların ona itaat etmediğini bile söyleyebiliriz.

Biz, ilgili *makâme*'deki fesâhatın veya hitap yapısının tam görünümünü test ettiğimizde bunu daha açık bir şekilde görebiliriz. Tipik bir şekilde, *Makâmât*'ta, Ebu'l-Feth'in bizzat kendisinin bir sözüne veya bir dizi sözüne sahibiz. “*el-Makâmetü'l-Medîriyye*”de basit bir şekilde bir konuşmacı tarafından, bu ortamda, tâcir tarafından sarfedilmiş tek bir söze sahib değiliz. “*el-Medîriyye*”de genel *makâme* hitabının paradigmatik dengini veya fesâhatın sunumunu ararsak, bunun yerine, ilginç bir fenomenle karşılaşırız ki bu fenomen, iki konuşmacı tarafından paylaşılan tek uzun bir methiye olarak tasarlanmıştır. Bu tür paylaşılan hitab, görünüşe bakılırsa, Hemedânî'nin ta-

37 el-Hemedânî, *Makâmât*, s. 104.

38 Gerçekte, metinde, tartıştığımız konuya yakın sadece bir ifade mevcuttur. Bu da, “*el-Makâmâtü'l-Hemdanîyye*”de birinin, “çarıklarıyla/papuçlarıyla belâğatı çiğneyen” bir adamı tanıdığını söylediği” yerde geçmektedir. el-Hemedânî, *Makâmât*, s. 151.

rafında bir yeniliktir; icattır. Çünkü, örneğin, yapısal olarak benzeyen Buhalâ anekdotlarında, behîl/ev sahibi, hitabın biricik taşıyıcısıdır.³⁹

Dramatik/etkileyici tansiyonuna/gerilimine rağmen, paylaşılan hitab, bir diyalog olarak işlev görmez. Bunun yerine, tâcir tarafından başlatılan bir hitaba sahibiz. Ebu'l-Feth, 6. bölümde arasöz vasıtasıyla ve daha sonra 7. bölümde yemek hazırlama hakkındaki kendi sözüyle konuşmanın akışını kontrol altına almaya teşebbüs eder. Bununla birlikte, Ebu'l-Feth'i bozguna uğratan tuvalet hakkındaki sözleriyle onun sözlerini bitirmek suretiyle, nihayetinde sözün kontrolünü yeni baştan kuran kişi tâcirdir. Ayrıca "ve bana sor..." veya "bunu nasıl bilebilirim?" kalıplarıyla sürekli tekrar ettiği sorularıyla hitab üzerindeki tâcirin kontrolünü de hatırlatmamız gerekir.⁴⁰ Tâcirin sözünün arasına giren buna benzer sekiz soru, soruları misâfirinin ağzına isabetli bir şekilde koyan, mükalemenin yönünü dikte ettiren şahsın tâcir olduğunu; onun öteki konuşmacı olmadığını göstermektedir.

Tüm bu edebî araçlar, *valeur sendromu* çevresinde dönüp durduğundan, morfolojik olarak anlatıldığı söylenebilir. Ancak, bu sendromu dikkatli bir şekilde test ettiğimizde, onun çekici kısmının kahramanın kurban edilmesinde yattığını görebiliriz. Gerçekten, tıpkı Behîl=kurban ve tufaylî=kurban anekdotlarında olduğu gibi, bu *makâmedeki* mizâhın ana kaynaklarından biri, Schaden-Freudedir veya sadist mizâhtır: ötekilerine acı çektirirken elde edilen memnuniyet.⁴¹

İlgili *makâme* bağlamında bu, kahramanımız Ebu'l-Fethin mağdur edilmesinden kaynaklanan acı çekişidir. *Makâmeye* hakim olan bu etki, onun edebî kurgusunda bile görülebilmektedir. Ebu'l-Feth'te karşılaştığımız ilk duygu, temel hikâyede *medîranın* kendisine sunulduğunda, dehşet ve acıyla haykırışıdır. Öteki tüm mağduriyetler, bunun bir izahı olduğu için, Schadenfreude bakış açısıyla, temel mağduriyete göre ikinci derece mağduriyetlerdir. Bu yüzden, *makâmede* Ebu'l-Feth'in mağdur edildiği her defasında, *makâmenin* başında içsel bir cevap olarak hissettiği acı vasıtasıyla onun acı çektiğini okuyabiliyoruz. Bu sebeple, Ebu'l-Feth'in her bir mağdur edildiğinde acı çektiğini söylememize gerek yoktur. Biz bunu zaten biliyoruz ve bu yüzden de okuyucu, Ebu'l-Feth'in mağduriyetinin arda arda gelen tüm olaylarına Schadenfreudeyi getirebilir.

39 Örneğin bkz. el-Câhız, *el-Buhalâ*, s. 123-124. İlgili anekdot, şurada tartışılmıştır: Malti-Douglas, "Humor", s. 309-316.

40 Örnek olarak bkz. el-Hemedânî, *Makâmât*, s. 108, 109, 113, 114.

41 Bu duygunun psikolojik şartlarının ileri bir tartışması için bkz. Malti-Douglas, "Humor", s. 306-307.

Burada biz, aynı zamanda temel hikâyenin edebî kullanımlarından birini görüyoruz. Bu, Ebu'l-Feth'in acı çekmesinin ön planına yerleşmiştir; bu yüzden o, ikincil hikâyede yalnız başına sunduğumuz durumdan daha büyük ölçüde *makâmenin* başından sonuna kadar sunulmuştur.

İkincil hikâyenin içinde, Ebu'l-Feth, somut olarak iki temel sebepten dolayı mağdur edilmiştir: Birincisi, onun yahniyi reddetmesi; ikincisi ise onun hapsedilmesidir. Bir anlamda, tabii ki bu ikisi, bir üçüncüsünü ortaya çıkarılmaktadır; çünkü temel hikâyede Ebu'l-Feth, aynı zamanda yemeğini beğenmemektedir. el-Hemedânî, *makâmesini* bu şekilde kurmuştur; bununla birlikte bu iki mağduriyetten biri, yani *medîranın* reddi, *makâmenin* başından sonuna kadar akis bulmaktadır. Yemeğin reddinin en temel aracı, tabii ki tâcirin hitabıdır. Diğer bir deyimle, misâfir, gıda yerine konuşma almıştır. Ve ev sahibinin konuşması, bu fenomeni vurgulayacak şekilde kurgulanmıştır. Ev sahibi, neredeyse ulaşacağını öne sürerek mütemadiyen yemeği zikretmektedir; ama o, daha sonra farklı nesnelere övgüsüne dönmektedir. Bunun her bir meydana gelişinde, misâfirin umutları, ayağa kalkmakta; sonra da toslanmaktadır; sonuçta bir dizi mağduriyet. Süreçte, biz Ebu'l-Feth'in tırmanan sabırsızlığını ve öfkesini görüyoruz. Konuşma boyunca mağduriyet, bu yüzden ev sahibinin bu fenomeni her bir tekrar ettiğinde, yeniden vurgulanmaktadır.

İkincil hikâyede sunulan mağduriyetin başka bir düzeyi mevcuttur ve bu, Ebu'l-Feth'in, yiyip bitirmesine asla izin verilmeyen yemeğe bağlılığı olarak görülebilen şeyle ilişkilidir. Bir anlamda, bu bağlılık, Ebu'l-Feth'in kendi kendisini kandırmasıdır ve bu, acısını artırdığı için tabii ki Schadenfreude'ye katkı yapmaktadır. Bu bağlılık, Ebu'l-Feth'in ev sahibine hitab ettiği konuşmasında somutlaşmaktadır. Daha önce işaret ettiğimiz gibi, ev sahibi tarafındaki övgü ifadeleri, yemeği kapsamamaktadır. Yemek alanı, ev sahibine cevap verdiği (metindeki 7 numaralı bölümdeki) konuşmasında Ebu'l-Feth tarafından kaplanmıştır. Kahramanımızın bu alanla ilgili olarak bizzat kendisinin hitab etmeyi seçmesi gerçeği, onun yemekle ilişki düzeyini göstermektedir. Yapısal olarak söylersek, yemeğin farklı yönleri hakkında uzun uzadıya konuşmaya devam etmesine ihtiyacı yoktur. Bu kendini mağdur etme tiplmesi, özellikle de boşucu yemek bağlılığı, sadece buhl literatüründe değil, aynı zamanda da tatfil anekdotlarında sunulmaktadır.⁴² Bunun *makâmedeki* ile aynı olan edebî etkisi, behîlin veya tufeylînin mağduriyetini artırmakta; böylece de schadenfreudeyi fazlalaştırmaktadır.

42 Malti-Douglas, “Humor”, s. 309-323; Malti-Douglas, “Structure and Organization”, s. 238-240; Malti-Douglas, *Structures of Avarice*, IV. ve V. Bölümler.

Bir dereceye kadar, kuşkusuz, ümit edilmesi ve özlenmesi sebebiyle, *medîra* da, okuyucu tarafından paylaşılmaktadır. Burada tekrar edecek olursak, temel hikâye, ikincil hikâyedeki duygusal reaksiyonları kurmakta ve artırmaktadır. Açılış öyküsünde, nefis bir *Medîra* servisi yapıldıktan sonra, yemek kaldırılır ve “kalpler onunla kalkar, gözler ondan sonra yolculuğa çıkar.”⁴³ Yani, hem *medîranın* yokluğu, hem de onun aranması/özlenmesi, ikincil hikâyede her iki fenomenin anlaşılması kolaylaştırılarak, çoktan meydana getirilmiştir.

Tüm bu fenomenler, Ebu'l-Feth'in birincil mağduriyetini *makâmenin* başından sonuna kadar güçlendirmekte ve yansıtmaktadır. Fakat bu mağduriyet, Ebu'l-Feth'in hapsedilmesi şeklindeki bir ikinci mağduriyete bağlanmak suretiyle daha bir sağlamlaştırılmıştır. el-Hemedânî, bu son olayı, kahramanımızın tâcirin evini terketmesine kadar genişleterek, mağduriyetin daha ileri yansımalarını yaratacak şekilde yapılandırmıştır. Gerçekte, biz, tümü Ebu'l-Feth'in mağduriyeti olan beş olay serisine sahibiz:

1. Tâcir, kuşkusuz, onun bir şey almadığının bir hatırlatıcısı olan “Ebu'l-Feth, el-*Medîra!*” şeklinde bağırarak onun arkasından koşar.

2. Çocuklar, “el-*medîra*”yı bir lakap olarak yanlış anlarlar ve tâcirin sözlerini tekrarlarlar. Bu, sadece 1 numaradaki mağduriyeti artırır ve “*medîra*”nın Ebu'l-Feth'in lakabı olarak öne çıkması, felaketinin objesine onu daha bir yakınlaştırır. Çocukların haykırışı, neredeyse bir yuhalamaya dönüşür.

3. Ebu'l-Feth çocuklara bir taş atar ve çocukların yerine yoldan geçen birine vurmak suretiyle isabet ettiremez. Taşın atılması, önceden Ebu'l-Feth'in reaksiyonunu ve öfkesini gösterirken, onun isabet ettirememesi ise bu eyleminde başarısız olduğunu gösterir ve taş niyet ettiği kurbanlarına vurmuş olduğunda elde edeceği memnuniyetten onu mahrum eder.

4. Ebu'l-Feth, dövülmüştür. Mağduriyet açıktır.

5. Ebu'l-Feth, hapsedilmiştir. Aynı şekilde mağduriyet açıktır.

Bu olaylar zincirinde, *medîrayı* yanlış bir şekilde bir lakap olarak anlayan çocukların eylemi, iki temel mağduriyet arasındaki bağı oluşturmaktadır. Bu ana kadar, biz sadece ev sahibi ile misâfir arasındaki bir ilişkiye sahibiz. Çocuklar, tâcirin sözlerini yanlış anlayarak, Ebu'l-Feth'in mağduriyetini orijinal durumundan yeni bir olaya yöneltmiştir.

Kuşkusuz, biz zıt rolden veya genel anlamda Schadenfreude'den söz ettiğimizde *makâmenin* bizzat kendi kurgusunun izahı için temel olan unsurlar hakkında konuşmuş oluruz. Bununla birlikte, ilgili anekdotun yapısından ve az veya çok onun kurgusundan bağımsız başka mizâhî unsurların başka tipleri

43 el-Hemedânî, *Makâmât*, s. 105.

de vardır. Bunlar arasında muallakiyet/şüphe ve tekrar şeklindeki salt teknik araçlar vardır. Ve bu yüzden bizim tartışmamız, yazarın bunlardan faydalandığını bütünüyle açığa çıkarmaktadır. Muallaklık/şüphe, okuyucunun Ebu'l-Feth'in *medîrâya* reaksiyonunun sebeplerini bilmemesinden dolayı, temel hikâye ile başlamakta; tâcirin konuşmasının başından sonuna kadar devam etmektedir. Bu son araç, kuşkusuz, Mahfûz en-Nekkâş hakkındaki Câhîz'in anekdotunda behîlin uzun konuşmasında oluşturulan şüpheyne benzetmektedir.⁴⁴ Ebu'l-Feth'in mağduriyetini tartıştığımız yerde tekrarın kullanımını göstermiştik.

“*el-Makâmetü'l-Medîriyye*”de ötekilerden kat kat önemli olan morfolojidışı kaynak, Arthur Koestler'in bisociation olarak isimlendirdiği şeydir; yani farklı ortamlardan unsurların bir araya getirilmesinin, normalde birbiriyle birliktelik sağlamamasıdır.⁴⁵ Bir açıdan, bu *makâmenin* bir dizi bisociation etrafında döndüğünü görmek mümkündür. Bundan daha önemlisi, daha önceki hikâye literatüründen aşına olunan yemek ve boşaltım veya ihraç fonksiyonlarının bisociationudur.⁴⁶ Her şeyin ötesinde, misâfirin tuvaletinde yemek yemek istemesi şeklindeki tâcirin önerisi, Ebu'l-Feth'i kaçmak mecburiyetinde bırakmıştır. Bu bisociationun kibar yansıması, peşkirinin ve karısının donunun (seravîl) aynı malzemeden yapıldığına dair tâcirin hikâyesinde görülebilir.⁴⁷ Ancak, güç ve mizâh, tâcirin tuvaleti tasvirinde ayakyolunda yemek yeme temel bisociationuna ilave edilmiştir. En önemli mizâhî nokta, onun şu ifadesidir: O tuvalet o kadar mükemmel yapılmıştır ki, “minicik karıncalar, duvarından akıp giderler ve ona yapışmazlar. Sinekler, zemininde yürürler ve kayarlar.”⁴⁸ İlk olarak bu, karınca ve sineklerle dolu bir tuvaletin tiksindirici tabiatını vurgulamak suretiyle temel bisociationu takviye etmekte; bu tiksindiricilik, yüzeye tutunmaya çabalayan haşerelerin psikolojik imajı vasıtasıyla güçlendirilmektedir. Ancak ikinci olarak, bu ifade, tuvaletin övgüsü ile bu değersiz yaratıkların akla getirilmesi arasında ikinci bir mizâhî bisociation yaratmaktadır.

Kuşkusuz, tuvaletin bizzat kendisinin tasviri, belîğ/incelikli övgü ile onun nesnesi –ki o, herşeyin ötesinde, bir tuvalettir.- arasındaki temel uyumsuzluğu yansıtmaktadır. Bu, tuvaletinin ihtişamını göstermek için, ev sahibi “o/tuva-

44 Malti-Douglas, “Humor”, s. 314-315.

45 Tartışma için bkz. Malti-Douglas, “Humor”, s. 301.

46 Bkz. Malti-Douglas, *Structure of Avarice*, VI. Bölüm. Ayrıca bkz. diğerleri arasında, el-Câhîz, *el-Buhalâ*, s. 131, 150-151; el-Bağdâdî, el-Hatîb, *el-Buhalâ*, s. 71, 167-168, 168, 172.

47 el-Hemedânî, *Makâmât*, s. 114.

48 el-Hemedânî, *Makâmât*, s. 117.

let, prensin yazlık konutunun; vezirin de güz konutunun değerini azaltır”⁴⁹ şeklinde konuştuğunda, yarattığına benzer daha ileri bisociationlar üretmektedir.

Gerçekte, tâcirin konuşmasının bütünlüğü, yemek ile öteki konu-dışı mevzular arasında bir dizi değişmez bisociation yaratmaktadır. O, yemek hakkında konuşmaya başlar; ancak hanımını, çamaşır leğenini, komşuluğunu ve benzerlerini övme ile bitirir. Bu bisociation, biz veya kahraman yemek hakkında düşünürken, tâcirin başka bir şey hakkında konuşması gerçeği ile sürdürülür. Ve bu, yemeğin gelmeye yakın olduğuna sürekli vurgu yapılarak metnin bizzat kendisinde başarılmıştır. Ancak, Ebu'l-Feth'in umduğu yemek ile aldığı konuşma arasında daha genel bir bisociation eylemi daha vardır. Konuşma, yemeğin yerini almıştır. Ağızla yapılan her iki fonksiyon (yeme ve konuşma), bir model/kalıp olarak Buhalâ ve Tatfil literatüründe de bulunmaktadır.⁵⁰

Bununla birlikte, bisociationlar için odak olan şey sadece yemek değildir; bir tabağın, özellikle, *medîranın* sunumu, tüm *makâmeye* asılı kalmıştır. Temel hikâyede *medîra* ilk ortaya çıktığında, Îsâ b. Hişâm, onu “medeniye-ti öven; çömlekte titreyen, sağlığın habercisi olan, Mu'âviye'nin emirliğini kanıtlayan”⁵¹ şey olarak tasvir eder. İlk bakışta, bu övgüler, açık bir şekilde nesneleri için, yani bir çömlük yahni için çok kuvvetlidir. Halife Mu'âviye'ye yapılan referans, önemli dînî bir mesele ile bütünüyle profan/dünyevî konu olan yemek arasında mizâhî bir bisociationı oluşturur. Hikâye literatüründe emsalsiz olmayan bu bisociationlardan⁵² daha anlamlı olan şey, *medîranın* neredeyse canlı bir şeymiş gibi tasvir edilmiş olmasıdır. O, sadece “ütremez”; aynı zamanda “habercisi olur” ve “kanıtlar.” Böyle bir ifade, kendi içinde, salt retorik bir hüner olabilir ama bunların combinesi, insanileştirme/insan biçimine sokma tadı taşımaktadır.⁵³ İnsanileştirme, Ebu'l-Feth'e etkin bir şekilde “el-*medîra*” lakabı takıldığında yaratılan bisociation vasıtasıyla yeniden sunulmuştur. Bir şahsın ismi, onun özünün bir yansımasıdır. Bir şahsı “el-*Medîra*”

49 el-Hemedâni, *Makâmât*, s. 116.

50 Bu, sadece behillerin yemek yerine nutuk atmaya eğiliminde değil, aynı zamanda da yemeklerine engel olmasın diye tufaylî'ye verilen konuşmama öğüdünde de görülmektedir. Bkz. Malti-Douglas, “Humor”, s. 312 vd; Malti-Douglas, “Structure and Organization”, s. 237.

51 el-Hemedâni, *Makâmât*, s. 104.

52 Örnek olarak bkz. el-Câhız, *el-Buhalâ*, s. 31-32. Ayrıca konunun tartışması için bkz. Malti-Douglas, *Structure of Avarice*, VI. Bölüm.

53 Muhammed Abduh, bu metni açıklarken, bu ifadeleri, bir tabağın özellikleri şeklinde anlaşılacak tarzda izah etmektedir ki, kuşkusuz bu, metnin bir yönü için doğrudur. Ancak bu, kuşkusuz, sematik açıdan mevcut olan literal anlamı bertaraf etmemektedir.

diye isimlendirmek, bu kelimeyi hem bir şahıs, hem de bir yahni anlamına sahip kılmaktır. Bununla birlikte, bu örnekler, sadece insanileştirmeyi tek-
lif eder; onu gerektirmezler. Bir kişi, *makâmenin* en son satırında *medîranın*
insanileştiğinin açık bir ifadesini bulabilir. Ebu'l-Feth'in hikâyesini işittikten
sonra, bir araya gelen grup, *medîranın* “hür insanlara karşı suç işlediğini ve
iyilerin aksine soysuz insanları tercih ettiğini”⁵⁴ kabul ederler. Bunlar, açık bir
şekilde, sadece duygu/sezgiye sahip varlıklar tarafından yapılabilecek eylem-
lerdir. Aslında *medîra*, başka bir karaktere dönüştürülmüştür. Ve insanileşti-
rilmiş *medîraya*, esasen tâcire yapması gerekirken, Ebu'l-Feth'i mağdur etme
şerefi bahşedilmiştir.

Hikâyecilik açısından, bu yargı, yanlış olabilir; ama bu, psikolojik bir
gerçeği yansıtmaktadır. *Medîra*, Ebu'l-Feth'i mağlub etmiştir; çünkü o, onun
zaafiyetini, Achilles topuğunu* temsil etmektedir. Ona yüklediğimiz ana
özellikler, hem kurnazlığın hem de belâğatın olağanüstü dereceleridir. “*el-
Makâmetü'l-Medîriyye*”de, onun güzel yemekle bağlantısı olduğunu ortaya
koyduk, bir başkası, psikolojik bakış açısıyla, bu bağlantının onun tâcir ta-
rafından mağduriyetine izin verdiğini kabul edebilir. Böylece “*el-Makâmetü'l-
Medîriyye*”, düzenbâz kahraman Ebu'l-Feth el-İskenderî karakteri tasvirimizi
tamamlamaktadır. *Medîra*, Ebu'l-Feth'e, sözsöz mahâretleri yanında, Arap ede-
biyatındaki seleflerinden biri olan tufaylîyle ilinti kurduran yemek bağlılığını
bahşetmektedir.

Kaynakça

Abbûd, Mârûn, *Bedü'z-Zamân el-Hemedânî*, Daru'l-Me'arif, Kahire, 1980.

el-Bağdâdî, el-Hatîb, *el-Buhalâ*, tahk. Ahmed Matlûb, Hadîce el-Hadîsî, Ahmed
el-Kaysî, Matbatü'l-Ânî, Bağdad, 1964.

....., et-Tatfîl ve'l-Hikâyâtü't-Tufeyliyyîn ve Ahbâruhum ve Nevâdiru Kelâmi-
him ve Eş'âruhum, tahk. Kazım el-Muzaffâr, el-Mektebetü'l-Haydariyye, Necef, 1966.

Beeston, A. F. L., “The Genesis of the Maqâmât Genre”, *Journal of Arabic Literature*,
II, 1971.

el-Câhız, Ebû Osman, *el-Buhalâ*, tahk. Taha el-Hâcirî, Daru'l-Me'arif, Kahire,
1971.

Dayf, Şevkî, *el-Makâme*, Daru'l-Me'arif, Kahire, 1980.

54 el-Hemedânî, *Makâmât*, s. 117.

* Achilles/ Akhilles, Peleus ile Tethys'in oğlu ünlü Yunan Kahramanıdır. Topuğundan başka
hiçbir yerine ok işlemediği; kılıç kesmediğine inanılır. Yazar burada bu referansla 'Ebu'l-
Feth'in zayıf noktasına" vurgu yapmaktadır. (çev.)

Hasan, Muhammed Rüşdî, *Eseru'l-Makâme fi Neş'eti'l-Kıssati'l-Mısıriyyeti'l-Hadise*, el-Heyetü'l-Mısıriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, Kahire, 1974.

el-Hemedânî, Bediü'z-Zamân, *el-Makâmât*, tahk. Muhammed Abduh, Daru'l-Meş-rik, Beyrut, 1968.

el-Husrî, Ebû İshak el-Kayravânî, *Zehru'l-Âdâb ve Semeru'l-Elbâb*, tahk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Daru'l-Cil, Beyrut, 1977.

İbn Abdî Rabbih, *el-İkdu'l-Ferid*, VI, tahk. Ahmed Emin, İbrahim Ebyari, A. S. Muhammed Harun, Matbaatu'l-Lecneti'l-Te'lif, Kahire, 1949.

el-Kâlî, Ebû Ali, *el-Emâlî*, el-Heyetü'l-Mısıriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, Kahire, 1975.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemül-Müellifin*, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Dımeşk, 1957.

Malti-Douglas, Fedwa, *Structures of Avarice: The Bukhalâ' in Medieval Arabic Literature*, E. J. Brill, Leiden, (yayımda).

....., "Humor and Structure in Two Buhalâ' Anecdotes: Al-Ğahiz and al-Hatîb al-Bağdâdî", *Arabica*, XXVII, 1980.

....., "Structure and Organization in a Monographic Adab Work: al-Tatfîl of al-Hatîb el-Bağdâdî", *Journal of Near Eastern Studies*, 40, 1981.

....., "The Micropoetics of the Bukhalâ' Anecdote", *Journal Asiatique*, CCLXVII, 1979.

Monroe, James T., *The Art of Badî' az-Zamân al-Hamadhânî as Picaresque Narrative*, American University of Beirut, Beyrut, 1983.

Mübârek, Zeki, "Ehâdisu İbn Düreyd", *el-Muktataf*, Mayıs, 1930.

....., "İslâhu Hataın Kadîmin merret aleyhi Kurûn fi Neş'eti'l-Makâmât", *el-Muktataf*, Nisan, 1930.

Prendergast, W. J. (çev.), *The Maqâmât of Badî' al-Zamân al-Hamadhânî*, London, Luzac & Co., 1915.

er-Râfî'î, Muhammed Sâdik, "Hataün fi Islâhi'l-Hata", *el-Muktataf*, Mayıs, 1930.

eş-Şerîşî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdülmü'min el-Kaysî, *Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî*, tahk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, el-Müessesetü'l-Arabiyyeti'l-Hadise, Kahire, 1969.

Tenûhî, Ebû Ali Muhsin b. Ebi'l-Kâsım, *Kitabü'l-Ferec Ba'deş-Şidde*, tahk. Abbûd eş-Şalîcî, Daru's-Sadir, Beyrut, 1978.

Zeydân, Corci, *Kitabü Edebi'l-Luğati'l-Arabiyye*, Matbaatü'l-Hilal, Kahire, 1930.